

Роль основних принципів

міжнародного права в регулюванні відносин з приводу іноземних військових баз

І. М. Городиський

аспірант кафедри міжнародного права
Львівського національного університету
імені Івана Франка

У статті розглядається значення та місце основних принципів міжнародного права в регулюванні відносин щодо іноземних військових баз. Вказується на ключову роль основних принципів міжнародного права у вирішенні проблем, які виникають у міждержавних відносинах з цього приводу.

Ключові слова: іноземні військові бази, основні принципи міжнародного права.

В статье рассматривается значение и место основных принципов международного права в регулировании отношений относительно иностранных военных баз. Указывается на ключевую роль основных принципов международного права в решении проблем, возникающих в межгосударственных отношениях по этому поводу.

Ключевые слова: иностранные военные базы, основные принципы международного права.

In the article is devoted the place of general principles of international law in international legal regulation of relations concerning foreign military bases. The

leading role of general principles of international law in solving problems, concerning international relations in this sphere is highlighted.

Keywords: *foreign military bases, general principles of international law.*

Основні принципи міжнародного права (далі — основні принципи МП) є одним із основоположних і невід’ємних елементів системи міжнародного права. Суб’єкти міжнародного права в своїх міжнародно-правових відносинах мають керуватися ними, їм повинні відповідати норми міжнародного права. Прогресивний розвиток міжнародного права свідчить, що значення основних принципів МП в міжнародно-правових відносинах непинно зростає.

До переліку основних принципів МП входять наступні принципи (формулювання — згідно з Заключним актом НБСЕ 1975 р.): суверенної рівності, поваги прав, властивих суверенітету; незастосування сили або загрози силою; непорушності кордонів; територіальної цілісності держав; мирного врегулювання спорів; невтручання у внутрішні справи; поваги прав людини і основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії та переконань; рівноправності та права народів розпоряджатися своєю долею; співпраці між державами; сумлінного виконання зобов’язань за міжнародним правом.

Російські вчені-правники Р. Каламкарян та Ю. Мігачов, підкреслюють, що основні принципи МП: «мають найбільш важливе значення для забезпечення нормального функціонування міждержавної системи і, отже, для вирішення міжнародних проблем»[1, с. 160]. Таке твердження є надзвичайно

цінним для міжнародно-правового регулювання.

Відомо, що в багатьох важливих міжнародних відносинах, відсутнє або ще не сформоване міжнародно-правове регулювання за допомогою договірних та звичаєвих норм. В такій ситуації в процесі регулювання будуть застосовуватися основні принципи МП. Прикладом є інститут визнання у міжнародному праві та відносини які виникають з цього приводу. І. Лукашук зазначав, що оскільки спроба Комісії міжнародного права ООН кодифікувати норми, щодо цього інституту завершилася невдачею, то вирішальна роль в регулюванні відносин з приводу визнання, поряд з практикою держав та міжнародних організацій, належить основним принципам міжнародного права. [2, с. 346].

Іншою сферою міжнародних правовідносин, в якій міжнародно-правове регулювання за допомогою договірних та звичаєвих норм міжнародного права взагалі відсутнє, є відносини, що виникають з приводу іноземних військових баз. Відносини, що виникають при створенні, визначенні правового статусу та використанні іноземних військових баз є об’єктом міжнародно-правового регулювання. Практика держав в цій сфері суперечлива і часто здійснюється виходячи не з правових позицій, а з власних політичних, військових чи інших інтересів. Тому варто дослідити роль та місце основних принципів міжнародного права в регулюванні цих відносин.

На ролі основних принципів МП в регулюванні відносин з приводу іноземних військових баз наголошується в доктрині міжнародного права. Зокрема, представники радянської науки міжнародного права підкреслювали суперечність створення та функ-

ціонування баз основним принципам МП. В той же час, вони не розглядали можливість використання принципів, як джерела вирішення спорів з приводу іноземних військових баз. Так, на думку В. М. Корецького: «Створення американських воєнних баз на чужій території безумовно протиправне, оскільки воно суперечить основним принципам міжнародного права: суверенітету і незалежності держав» [3, с. 123-125]. Ця концепція знайшла свій розвиток і в працях інших вчених, зокрема М. Лазарева.

На сучасному етапі дослідники підкреслюють роль основних принципів МП у регулюванні міжнародних відносин з приводу іноземних військових баз. Зокрема А. Смолін наголошує, що стосовно іноземної військової бази держава-перебування має виходити із принципів міжнародного права, зокрема найбільше значення, на його думку, мають принципи суверенної рівності; незастосування сили або загрози силою; мирного врегулювання спорів; невтручання у внутрішні справи; поваги прав людини і основних свобод; сумлінного виконання зобов'язань за міжнародним правом [4].

На нашу думку, основними принципами МП, які мають найважливіше значення в цьому питанні, є принцип незастосування сили або загрози силою; територіальної цілісності держав; невтручання у внутрішні справи; поваги прав людини і основних свобод; сумлінного виконання зобов'язань за міжнародним правом. Ці принципи, за відсутності міжнародно-правового регулювання за допомогою договірних або звичаєвих норм, є одним з його основних джерел.

Безумовно, інші основні принципи МП теж відіграють вагоме значення в регулюванні відносин з приводу іно-

земних військових баз. Проте, на нашу думку, особливе місце вищеперелічених принципів в цій сфері обумовлене не як доктринально, так і в контексті практики міжнародних правовідносин. Їх значення в такому регулюванні буде розглянуто нижче.

Принцип незастосування сили або загрози силою. Зазначений принцип займає центральне місце у сучасній системі міжнародного права. Як зауважує Г. Кельзен, ідея, що цей принцип є складовою частиною міжнародного права лягла в основу мирних договорів після Першої світової війни та Статуту Ліги Націй, а остаточно її було закріплено у Пакті Бріана-Келлога 1928 р. та Статуті ООН [5, с. 345]. Відповідно до Статуту ООН: «усі Члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в їхніх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і яким-небудь іншим чином, не сумісним із Цілями Об'єднаних Націй» [6, п. 4 ст. 2].

Цей принцип має ключове значення в регулюванні відносин з приводу іноземних військових баз. Їх створення та функціонування не повинне мати на меті загрозу силою чи здійснення силового примусу стосовно держави-перебування чи інших держав, за винятком випадків, передбачених Статутом ООН.

Слід звертати особливу увагу на те, щоб факт створення та функціонування іноземних військових баз не розглядався як загроза силою. Одним з прикладів такої ситуації є конфлікт навколо створення військових баз та розміщення на них елементів системи протиракетної оборони (ПРО) США в Чехії та Польщі. США обґрунтовували створення цих баз попередженням

ймовірних ракетних ударів з боку Ірану. Проте Російська Федерація досить різко засудила такі наміри, заявивши про протиправність таких дій, вважаючи їх цілком не боротьбу з тероризмом, а ослаблення власної безпеки. Міністр закордонних справ Росії С. Лавров заявив, що такі дії нанесуть серйозну шкоду стратегічній стабільності в глобальному масштабі [7].

Таким чином, створення та функціонування іноземних військових баз не повинне мати на меті агресивні дії чи здійснення тиску на державу-перебування та/чи треті держави відповідно до принципу незастосування сили або загрози силою. Це не означає, що іноземні військові бази за жодних обставин не можуть використовуватися для застосування сили, але такі дії мають відбуватися у випадках, передбачених міжнародним правом. Вказаний принцип має враховуватися і при створенні іноземних військових баз, щоб такий факт не міг розглядатися як загроза силою.

Принцип невтручання у внутрішні справи держав. Як відзначають Р. Каламкарян та Ю. Мігачов, цей принцип формувався в міжнародному праві паралельно з принципом суверенної рівності держав. Проте, якщо в минулому за багатьох умов допускалося втручання у внутрішні справи держав в різній формі, то з часом його зміст став трактуватися більш однозначно [1, с. 160].

Вказаний принцип закріплено в Статуті ООН та Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. В Декларації, зокрема зазначається про те, що кожна держава володіє невід'ємним правом вибирати собі політичну, економічну, соціальну та культурну систему без втручання в будь-якій формі (політичній, економічній, збройній та ін.), з боку будь-якої іншої держави

прямо або побічно з якої б то не було причини [8].

Значення цього принципу в контексті функціонування іноземних військових баз є особливо важливим. Присутність на території держави-перебування іноземного військового контингенту створює потенційну загрозу його використання для втручання у її внутрішні справи чи порушення суверенітету.

Як відзначали представники радянської доктрини міжнародного права І. Лукашук та В. Василенко: «перебування американських військ на території інших держав використовується для втручання у внутрішні справи цих держав» [9, с. 106]. Тим не менше, Радянський Союз під час Угорського повстання 1956 р. використав власні війська, які були розташовані на території Угорщини, для придушення виступів антикомуністичної опозиції.

Також існує потенційна можливість використання іноземних військових баз для втручання у внутрішні справи третьої держави. Так, значного розголосу набуло вбивство колишнього лідера терористичної організації «Аль-Каїда» Усами бін Ладена у травні 2011 р. Воно було здійснене на території Пакистану військовослужбовцями армії США, які діяли з баз Джелалабад та Баграм, розташованих на території сусіднього Афганістану.

Ці дії були здійснені США в односторонньому порядку без погодження із владою Пакистану та владою Афганістану. Саме тому вони були розцінені Пакистаном як втручання у його внутрішні справи. Міністерство закордонних справ Пакистану «висловило «глибоку стурбованість» щодо «несанкціонованих односторонніх дій» США [10]. Російський юрист-міжнародник О. Ковальов, вказав: «У цьому випадку США знехтували і проігнорували національ-

не законодавство Пакистану, що є актом неповаги до національного суверенітету, а це заборонено міжнародним правом» [11].

Таким чином, дотримання принципу невтручання у внутрішні справи держав є особливо важливим при регулюванні відносин з приводу іноземних військових баз. Саме тому цей принцип повинен бути покладений в основу всіх відносин з приводу іноземних військових баз як гарантія того, що їх функціонування не завдаватиме шкоди інтересам держави перебування.

Принцип територіальної цілісності держав. Цей принцип формувався досить тривалий період часу. Спершу деякі його елементи було закріплено у двосторонніх міжнародних договорах (наприклад відмова від претензій на певні території). Під час Великої Французької революції наприкінці XVIII ст. Франція проголосила, що французький народ відмовляється від ведення воєн, спрямованих на збільшення його території.

Після Першої світової війни цей принцип було закріплено у ст. 10 Статуту Ліги Націй, в якій вимагалася повага до збереження територіальної цілісності держав. Найбільш повне формулювання принципу територіальної цілісності міститься у Заключеному акті НБСЄ 1975 р.: «Держави-учасниці будуть поважати територіальну цілісність кожної з держав-учасниць. Відповідно до цього вони будуть утримуватися від будь-яких дій, несумісних із цілями і принципами Статуту ООН, проти територіальної цілісності, політичної незалежності або єдності будь-якої держави-учасниці.» [12, ст. IV].

Те, що існування військових баз іноземних держав може створювати загрозу територіальній цілісності держави перебування, є загально визнаним фак-

том у міжнародному праві. Так, В. Карташкін відзначав, що створення чи збереження військових баз і дислокація збройних сил є однією з найбільш небезпечних форм ущемлення територіального верховенства [13, с. 105-111]. Прикладом, коли внаслідок розташування іноземних військових баз на своїй території держава-перебування може втратити контроль над нею, є база США «Гуантанамо» на території Куби.

Іншою є ситуація, коли виділення території під іноземні військові бази було здійснене в умовах, за яких держава не могла цілковито обстоювати власні інтереси і внаслідок цього було заподіяно шкоди її територіальній цілісності. Наприклад, в 1960 р., після того як Кіпр отримав незалежність від Великобританії, остання, згідно з договорами про надання незалежності, зберегла контроль на областях Акротірі та Декелія, на яких функціонують її військові бази.

Пізніше Кіпр вимагав повернення йому території Акротірі і Декелії. Мали місце спроби вирішити це питання на міжнародному рівні. Так, у 2002 р. Генеральний секретар ООН Кофі Аннан запропонував т зв. «План Аннана», згідно з яким Великобританії пропонувалося повернути частину сільськогосподарських земель, що входять до складу баз, але британська сторона не погодилася на таке рішення [14].

Як бачимо, проблеми, пов'язані із територіальною цілісністю держав, часто виникають у відносинах з приводу іноземних військових баз. В цих випадках саме дотримання принципу територіальної цілісності держав має стати відповідною точкою для вирішення проблем.

Принцип сумлінного виконання зобов'язань за міжнародним правом. Він є одним із найдавніших у системі основних принципів МП та виник ще

в античні часи (I тис. до н. е.) у формі міжнародно-правового звичаю *pacia sunt servanda* (з лат. — угоди треба дотримуватися).

Пізніше його було закріплено в Статуті ООН, в преамбулі якого встановлено: «всі Члени Організації Об'єднаних Націй сумлінно виконують прийняті на себе за дійсним Статутом зобов'язання, щоб забезпечити їм усім у сукупності права і переваги, що витікають із приналежності до складу Членів Організації» [6, Преамбула]. Також він закріплений в Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. і Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1968 р.

Значення принципу сумлінного виконання зобов'язань за міжнародним правом в регулюванні відносин з приводу іноземних військових баз важко переоцінити. Це зумовлене насамперед тим, що будь-яке нехтування міжнародними зобов'язання з приводу іноземних військових баз, як з боку держави, що контролює їх, так і з боку держави-перебування чи третіх держав, може призвести до загрози міжнародному миру, стабільності і безпеці. Лише за умови належного дотримання всіх існуючих зобов'язань за міжнародним правом: як спеціальних, щодо військових баз, так і загальних зобов'язань за міжнародним правом, їх функціонування не буде джерелом виникнення конфліктів та міжнародної нестабільності.

Принцип поваги прав людини й основних свобод. Як самостійний принцип поваги прав людини був сформульований у Заключному акті НБСЄ 1975 р. Держави взяли на себе зобов'язання дотримуватися існуючих стандартів прав людини, оскільки від цього залежать і міждержавні відносини. Ці стандарти знаходять своє юри-

дичне закріплення як у міжнародному праві, так і у національному законодавстві, зокрема в конституційних актах. Відповідні зобов'язання викликають безпосередній та законний інтерес для всіх держав і не належать до числа винятково внутрішніх справ держави.

У контексті проблематики іноземних військових баз, найбільшого розголосу отримала ситуація з порушеннями прав людини на військовій базі США «Гуантанамо», що розміщена на території Республіки Куба. Ситуація, яка виникла у зв'язку з функціонуванням цієї бази, є яскравим прикладом значення принципу поваги до прав та свобод людини у відносинах, що виникають з приводу іноземних військових баз.

Військово-морську базу США в Гуантанамо було створено згідно з Угодою між США і Республікою Куба від 23 лютого 1903 р., відповідно до якої територія в затоці Гуантанамо на острові Кубі передавалася США для: «використання її виключно в якості вугільної чи військово-морської бази та для жодних інших цілей.» [15, Article II]. У січні 2002 р. на території бази було створено в'язницю для осіб, звинувачених владою США в різних злочинах, зокрема, у веденні війни на боці супротивника.

Кубинська сторона заявила, що вона розглядає створення в'язниці на базі Гуантанамо як нецільове використання території бази, що є порушенням положень Угоди 1934 р., і на цій підставі зажадала ліквідації бази та виводу американських військ. Крім того, в своїй заяві уряд Куби наголосив на неприпустимості порушень прав та свобод людини на території бази в Гуантанамо [16]. Ця вимога Куби не була задоволена урядом США.

США ухиляються від дотримання міжнародно-правових стандартів

прав та свобод людини на базі в Гуантанамо, а аргументація, яку вони наводять, не може бути виправданням їхніх дій. Незалежно від статусу ув'язнених та території, на якій вони утримуються, щодо них повинні дотримуватися принцип поваги прав та свобод людини. Цей підхід був підтверджений Верховним Судом США в рішенні в справі «Хамдан проти Рамсфелда» (Hamdan vs. US case), де було визнано, що ув'язнені на військовій базі США Гуантанамо користуються мінімальним захистом відповідно до Женевських конвенцій 1949 р. [17]. Зрештою, уряд США прийняв низку рішень з метою полегшення долі осіб, що ув'язнені на території військової бази в Гуантанамо, а у 2009 р. в'язницю в Гуантанамо було закрито.

Значення принципу поваги прав людини і основних свобод у відносинах, що виникають з приводу іноземних військових баз, полягає в недопущенні зловживань при функціонуванні військових баз. Факти свідчать, що особливий правовий статус іноземних військових баз часом призводить до того, що інколи їх використовують в якості об'єктів, де припустимим є порушення і обмеження прав людини. Дотримання цього принципу усуває загрозу таких зловживань і гарантує, що функціонування іноземних військових баз не буде інструментом порушення прав людини і основних свобод.

Підсумовуючи, насамперед слід наголосити на тому, що основні принципи МП відіграють важливу роль у регулюванні міжнародних правовідносин. Їх значення є особливо важливим в сферах, де відсутнє повноцінне міжнародно-правове регулювання за допомогою міжнародних договірних чи звичаєвих норм. Однією із таких сфер є відносини з приводу іноземних військових баз.

При визначенні міжнародно-правового статусу іноземних військових баз особливо важливими є такі основні принципи МП, як принцип відмови від застосування сили чи погрози силою; принцип поваги прав людини й основних свобод; принцип невтручання у внутрішні справи держав; принцип територіальної цілісності держав; принцип сумлінного виконання зобов'язань.

Іноземні військові бази не можуть використовуватися з метою нелегітимного силового впливу на інші держави та примушування їх до певних дій. Їх розташування не повинне порушувати територіальну цілісність держави перебування і використовуватися для втручання у її внутрішні справи. Практика функціонування іноземних військових баз показує, що в ході їх використання можуть порушуватися права та свободи людини, що є неприпустимим з точки зору основних принципів МП.

Практика міждержавних відносин з приводу іноземних військових баз, доводить необхідність застосування і дотримання цих основних принципів МП у їх регулюванні. Інструментом вирішення проблем, що виникають з приводу іноземних військових баз можуть стати саме основні принципи МП.

Основні принципи МП, які застосовуються при регулюванні відносин з приводу іноземних військових баз, мають служити основою для регулювання відносин в цій сфері, у випадку відсутності міжнародно-правового регулювання з допомогою інших джерел міжнародного права. Їх дотримання є гарантією стабільності і виключає виникнення загрози міжнародній стабільності, миру і безпеці, через функціонування військових баз на чужих територіях.

Список використаної літератури

1. *Каламкарян Р, Мигачев Ю.* Международное право / Каламкарян Р, Мигачев Ю. – М. : ЭКСМО, 2004. – 688 с.
2. *Международное право. Общая часть : учеб. для студентов юрид. фак. и вузов / И. И. Лукашук;* Рос. акад. наук, Ин-т государства и права, Академ. правовой ун-т. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 432 с.
3. *Корецкий В. М.* Создание американских военных баз на чужих территориях – нарушение норм международного права / В. М. Корецкий // Советское государство и право. – №6 (1953). – С. 120-133.
4. *Смолин А.* Военные базы за рубежом: аренда, анклав или оккупация? / А. Смолин // Российское агентство правовой и судебной информации. – [Электронный ресурс]. – Цит. 07.03.2012. – Режим доступа : <http://www.infosud.ru>
5. *Кельзен Г.* Чисте правознавство; з дод.: Проблема справедливості / Г. Кельзен ; пер. з нім. – К. : Юніверс, 2004. – 496 с.
6. *Устав ООН и Международного Суда от 26.06.1945.* – Международное право в документах : учеб. пособие / сост. Н. Т. Блатова, Г. М. Мелков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 695 с.
7. *Золотарёв П. С.* Противоракетная оборона: история и перспективы/ П. С. Золотарёв // Россия в глобальной политике. – 2008. – № 3. – [Электронный ресурс]. – <http://www.globalaffairs.ru>
8. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом ООН от 24.10.1970 р. // Действующее международное право. – Т. 1. – М. : Московский независимый институт международного права, 1996. – С. 65-73.
9. *Міжнародне право : підруч. / За заг. ред. І. І. Лукашука, В. А. Василенка.* – К. : Вища школа, 1971. – 301 с.
10. *МИД Пакистана сожалеет, что США не сообщили Исламабаду об операции против бин Ладена / Корреспондент.Net.* – 04.05.2011. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://korrespondent.net>
11. *Николаев Я.* Уничтожая бен Ладена, США нарушили международное право / Я. Николаев // РБК Daily: ежедневная деловая газета. – 06.05.2011. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rbcdaily.ru>
12. *Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 01.08.1975 // Офіційний вісник України.* – 2005. – № 4. – С. 403.
13. *Карташкин В. А.* Территориальное верховенство в международном праве и его нарушение колониальными державами / В. А. Карташкин // Правоведение. – 1964. – №2. – С. 105-111.
14. *The comprehensive settlement of the Cyprus problem.* / North Cyprus Times. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [<http://www.zypern.cc/extras>]
15. *Agreement Between the United States and Cuba for the Lease of Lands for Coaling and Naval stations; February 23, 1903.* – Article II / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://avalon.law.yale.edu>
16. *US detainees to get Geneva rights / BBC News, Tuesday.* – 11 July 2006. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://news.bbc.co.uk>
17. *Hamdan v. Rumsfeld, 548 US (2006).*